

Balatoni Balázs

„A kereszt és félhold küzdelme.” Etnikai atrocitások a Balkán-háborúk idején (1912–13)

Az 1912–13-as Balkán-háborúk az oszmán uralom végét eredményezték Európában. Az 1912. október 8-án kitört konfliktusban a Balkán-félsziget fiatal nemzetállamai, Bulgária, Szerbia, Montenegró és Görögország intéztek támadást „Európa beteg embere”, vagyis az Oszmán Birodalom ellen. A régióban szerteágazó érdekekkel rendelkező nagyhatalmak élénk figyelemmel követték az események alakulását, hiszen félsziget belső hatalmi erőegyensúlya súlyozottan befolyásolta az európai hatalmi rendszer stabilitását is.

Dolgozatomban az eseményeket a háborúban elkövetett etnikai atrocitások vizsgálatán keresztül mutatom be. Habár az eseménytörténet jól ismert a magyar történetírás előtt is, vizsgálatuk elsősorban a diplomáciatörténetre korlátozódik, az etnikai atrocitások kérdése csak marginálisan jelenik meg.¹ A téma-választás aktualitását véleményem szerint az is indokolja, hogy a Balkánon jelenleg is zajló átalakulási folyamatok számos gyökere az 1912–13-as konfliktushoz nyúlik vissza, gondoljunk csak a nagyon is akut Koszovó-problémára, a rendszerváltozásokat követően egyre nagyobb intenzitással újjá éledő macedón-kérdésre. Az interetnikus kapcsolatok kutatásának új lendületet adott az 1990-es években zajló délszláv háború, amelynek érdeklődése középpontjában a Balkán-háborúk is megjelentek.² A balkáni országok kurrens történetírása is ismét vizsgálata tárgyává tette az 1912–13-as eseményeket, megkezdve a korábbi nemzeti perspektívájú historiográfia újragondolását.³ A nem rég

¹ NIEDERHAUSER 1972.; DEMETER 2007. Az újabb magyar feldolgozások közül még Csaplár-Degovics Krisztián munkáját említhetjük, aki az albán nemzetné válás problematikáján keresztül mutatja be részben a Balkán-háborúkat. CSAPLÁR-DEGOVICS 2010.

² Erre jó példa az 1912-13-as Balkán-háborúk történéseit feltáró Carnegie-jelentés reprint kiadása, George F. Kennan előszavával: INTERNATIONAL COMMISSION TO INQUIRE INTO THE CAUSES AND CONDUCT OF THE BALKAN WARS. THE OTHER BALKAN WAR – A 1913 CARNEGIE ENDOWMENT IN RETROSPECT WITH A NEW INTRODUCTION AND REFLECTION ON THE PRESENT CONFLICT BY GEORGE F. KENNAN. 1993.

³ KAYTCHEV 2011. 38.

megkezdődött első világháborús centenáriumi is indokoltá teheti a háború új szempontú elemzését, hiszen az erre koncentrááló szakirodalom a Szarajevóhoz vezető út integráns részeként kezeli azt.⁴

Egy nem régiben megjelent tanulmánykötetben több szerző is amellet érvel, hogy az etnikailag inspirált konfliktusok elkerülhetetlenek voltak a háborúban, mert a balkáni államok nemzeti ideológiájának részét képezte a „területek megtisztítása a muszlim lakosságtól”,⁵ továbbá ezek a nemzetépítés (homogenizáció) elfogadható gyakorlataként funkcionáltak.⁶ Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy az ekkor elkövetett etnikai atrocitások milyen funkciókat tölthettek be az események menetében. Ezeket különböző típusú brit források felhasználásával elemeztem. Elsősorban publikált külügyi dokumentumokra [Ethnic Minorities in the Balkan States 1868–1971 (2003), British Documents on the Origins of the War 1898–1914 (1932)] és a kortárs szemtanúk leírásaira, memoárjaira támaszkodtam. Érdekesnek találtam a brit parlament két házának jegyzőkönyveinek anyagát is beilleszteni vizsgálódásomba, illetve a korabeli brit anyaországi (*The Times*, *The Spectator*) és gyarmati sajtó (*The Straits Times*, *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser*) egyes kiadványainak anyagainak áttekintését.

Dolgozatomat három nagy szerkezeti egységre osztottam. Az első egységben a korabeli nagyhatalmi rendszerbe ágyazottan Nagy-Britannia és a Balkán kapcsolódási pontjait mutatom be, valamint felvázolom a britek Balkán-képét, amelyben a Balkán-háborúkról alkotott percepciók megszülettek. A következő egységben a balkáni kisállamok nemzeti ambícióit foglalom össze, illetve a háború kitörésének közvetlen okait mutatom be. Végül, a harmadik szerkezeti egységben magára a háborúra térek ki, alfejezetekben taglalva az etnikai atrocitások kérdéskörét.

A britek és a Balkán

Nagy-Britannia az ún. keleti kérdésen keresztül kapcsolódott a Balkánhoz, ahol más nagyhatalmakhhoz képest, mint a Monarchia és Oroszország, kevés közvetlen érdekléssel rendelkezett, de világpolitikai pozíciójából eredően kétségtelenül meghatározó volt a jelenléte. A britek két alapvető stratégiai érdek fölött őrkdtek a Földközi-tenger keleti medencéjében: a napóleoni háborúkat követően kialakult európai hatalmi egyensúly fenntartásán és az Indiába

⁴ Néhány példa erre: HALL 2000.; CLARK 2012.; GALÁNTAI 1980.

⁵ VON SIVERS 2013. XXXII.

⁶ YAVUZ 2013. 38.

vezető vízi utak kézben tartásán. A 19. század folyamán a britek elsőrendű ellenlábasa a keleti kérdésben a cári Oroszország volt, tehát a brit külpolitikai döntéshozatalban az elsődleges szemponttá az orosz terjeszkedés megakadályozása vált. A század folyamán végig a térségben követendő brit politika alapelvevé az vált, hogy az Oszmán Birodalom jelenti azt a stratégiai akadályt az orosz (és később a német) előretöréssel szemben, amelyen keresztül a brit érdekeket a leghatásosabban érvényesíteni lehet, ezért az támogatást érdemel, függetlenül attól, hogyan bánik etnikai és vallási kisebbségeivel.⁷ Ezen a turkofil beidegződésen az első sebet William E. Gladstone ejtette a bolgár atrocitásokról szóló 1876-os *Bulgarian Horrors and the Question of the East* című pamfletjével, amellyel a Disraeli-kormány törökbarát politikáját támadta.⁸ Az ő érdeme, hogy Nagy-Britanniában megingott az a nézet, miszerint a térségbeli brit érdekeket csakis az oszmánokon keresztül lehet megvédeni.⁹ Ezt követően, habár a brit hivatalos külpolitika a 20. század elejéig megtartotta a törökbarát tradíciót (ami egyre inkább a brit-orosz kapcsolatok függvénye volt), már a Foreign Office-on belül is megjelentek kételkedő hangok az oszmánok hatékonyságával kapcsolatban. A másik oldalon pedig megnyílt egy olyan diskurzus, amely „a törökök által elnyomott kis nemzetekkel” erősen szimpatizálva mind a közvéleményt, mind pedig a politikai döntéshozókat a még oszmán uralom alatt lévő keresztények felszabadításának szükségességéről igyekezett meggyőzni. Ez a tendencia a Balkán-háborúkig folyamatosan erősödött. Annak ellenére, hogy az egyes balkáni népeknek megvoltak a maga pártfogói, az 1912–13-as háborúkig a szélesebb közvélemény egyszerűbb kategóriákban gondolkozott az ott élő népekről: Edith Durham 1905-ben megjelent könyve előszavában is azt írja, hogy célja a britek felvilágosítása a térség ügyeiről, és annak a közkeletű képnek az eloszlatása, miszerint a Balkánon csak „jó és szorgalmas keresztények (macedóniaiak) és gonosz, lusta muszlimok (törökök) laknak.”¹⁰ Nagy-Britannia egyre mélyebb belekeveredése a térség ügyeibe, s ebből fakadóan a régióban zajló események iránti közérdeklődés

⁷ DESTANI – TOMAS 2011. XIV. Meg kell azonban említeni, hogy a görög szabadságharc (1821–1829) idején Lord Canning brit külügyminiszter a független Görögországban látta a hatékonyabb ellenszert az orosz terjeszkedés megállítására. EGEDY 1998. 20–21. A görögök mögött szinte az egész nyugat-európai, romantikus-liberális látásmódú közvélemény felsorakozott. Erről lásd: DAKIN 1955.

⁸ Gladstone-ról általában és a nagy keleti válságban betöltött szerepéről lásd: PARTRIDGE 2003. és SHANNON 1963.

⁹ DRAPAC 2010. 32.

¹⁰ DURHAM 1905. VII.

megnövekedése biztosította azokat a Balkánnal foglalkozó írókat, utazókat, tudósítókat és újságírókat, egy biztos, politikailag gyakran befolyásos és fizető közönségről.¹¹ A 20. század fordulójától az érdeklődésük középpontjába a Balkánt állító elszigetelt hangok lobbi-képes, a közvéleményt formáló és a kormányra nyomást gyakorló csoporttá szerveződtek. Az első ilyen szervezet az 1903 júliusában megalakult ún. *Balkan Committee* volt. A szervezet elsődleges célja a macedóniai keresztények helyzetének javítása volt, amit a brit közvélemény informálásával és a macedóniai reform érdekében a brit kormánynál folytatott lobbi-tevékenységével kívánt elérni. Habár a *Balkan Committee*-t alapvetően bolgárbarátnak tekintették,¹² a szervezet más preferenciájú tagokat is tartalmazott,¹³ akik között a Balkán-háborúig nem is történt kenyértörés. Az első Balkán-háborúban a balkáni szövetségesek és brit támogatói előtt az egyetlen és közös ellenfél az Oszmán Birodalom volt. Miután a szövetségesek rövid időn belül legyőzték és gyakorlatilag kiszorították Európából az oszmánokat, a macedón-kérdés, a kisállami rivalizálás, újra feléledt közöttük és hatással volt a nyugat-európai támogatóikra is. A *Balkan Committee* a háború folyamán elkezdett nemzeti orientációjú, egymással rivalizáló kisebb nyomásgyakorló csoportokra szétesni.¹⁴ Igen találóan fogalmazta meg 1925-ben Henry Nevinson, a *Daily Chronicle* újságírója és tudósítója: „Igen szerencsétlen, hogy minden angol, aki bármit is tud a Balkánról, egyik vagy másik balkáni fajt saját házi kedvencének tekinti.”¹⁵

A balkáni kisállamok útja a háborúig (1878–1912)

A berlini kongresszus rendelkezései mérföldkönek számítottak a balkáni kisállamok történetében. Egyrésztől Szerbia és Montenegró elnyerte függetlenségét, Bulgária pedig autonóm fejedelemség lett, másrésztől egy olyan jogi keretrendszerbe szorította őket, amely nemzeti céljaikat figyelmen kívül hagyta. Ezen nemzeti aspirációk metszéspontjában a San Stefanóban Bulgáriához

¹¹ JELAVICH 1955. 397. és ROBBINS 1994. 128.

¹² ANDERSON 1952. 6.

¹³ Például Arthur Evans (1851–1941) inkább a szerbekért, sőt a délszlavok egységéért szállt síkra. Aubrey Herbert (1880–1923) az albánok érdekeit képviselte Nagy-Britanniában.

¹⁴ A Balkán-háború nyomán megalakult nyomásgyakorló csoportok: Albanian Committee (1912), Macedonian Committee (1913), Ottoman Association (1913), Anglo-Hellenic League (1913), Serbian Society of Great Britain (1916). Ezen ún. *pressure-group*-ok, ideértve a Balkan Committee-t is, történetét még csak részlegesen vizsgálta a történettudomány. Az egyik legjobb összefoglalót nyújtja szerepükről és jelentőségükről: MICHAIL 2013. 38–41.

¹⁵ DESTANI – TOMAS 2011. XX.

csatolt Macedónia területe állt.¹⁶ A bolgár nemzeti politika számára a berlini rendelkezések annulálása lett az elsődleges cél 1878 után. A Berlinben elvesztett Kelet-Rumélia és Macedónia területe majdnem teljesen lefedte az 1870-ben megalapított Bolgár Exarchátus¹⁷ fennhatósága alá tartozó területeket. Habár a terület etnikai összetétele nagyon is komplex volt, a vallás, mint identitásképző, paraméter révén a bolgár nemzettudatban Macedónia foglalta el az első helyet, és minden olyan lakóját, aki az exarchátushoz tartozott, bolgárnak tekintettek. A szerbek számára a berlini rendezés legfájdalmasabb következménye Bosznia-Hercegovina meg nem szerzése volt. A Monarchia boszniai okkupációja a szerb nemzeti törekvéseket más irányba terelte, elsősorban Macedónia felé, amellett, hogy Bosznia nem került ki a szerb nemzeti területek sorából.¹⁸ A már 1829 óta független Görögországnak is megvolt a maga nemzeti programja, a *Megali Idea*, amely szintén beillesztette Macedóniát a görög mentális térkép északi részébe.¹⁹ Habár Montenegró Berlint követően megduplázta kiterjedését, sőt még utána is szerzett nagyhatalmi segítséggel területet, további észak-albán vidékeket, Szkutari városát és a Novi Pazar-i szandzsákokat követelte magának. Tehát az 1878-ban meghúzott balkáni határok korántsem estek egybe a valós vagy vélt nemzeti határokkal. A balkáni kisállamok így további területeket kívántak megszerezni az Oszmán Birodalomtól. Ezen törekvések metszéspontjában állt Macedónia, annak nagyon bonyolult vallási-etnikai összetételével.²⁰ A terület népességéről megbízható korabeli

¹⁶ Macedónia egy nehezen definiálható történeti régió, amely inkább a történeti emlékezet konstrukciója, mintsem valós földrajzi egység. Általában azt a területet értették alatta, amelyet nyugaton az Ohridi- és a Preszpa-tó, északon a Šar-hegység és Montenegró, északkeleten a Rila és a Rodope-hegység, keleten a Mesta-folyó és délről az Égei-tenger, az Olümposz-hegy és a Pindosz-hegység határolt. Az oszmán korszakban sem volt ilyen közigazgatási egység, a területen három vilajet, az üszkübi, a szaloniki és a bitolai terült el. DAKIN 1993. 3.

¹⁷ HORVÁTH 1998.

¹⁸ Lásd: SZAJCSÁN 2000. és A. SAJTI 1999. 233–236. A berlini kongresszuson a Monarchia már igyekezett „kárpótolni” a szerbeket Bosznia miatt és politikailag és gazdaságilag is magához kapcsolni. A délfelé történő terjeszkedést a Monarchia szerződésben is garantálta Szerbiának 1881-ben. HORNYÁK 2006. 96–105. és PALOTÁS 1981.

¹⁹ A *Megali Idea* vagy *Nagy eszme* elképzelés célja, hogy a görögök meghódítsák az Égei-tenger keleti, nyugati és északi partjait, Konstantinápolyval együtt. Érvrendszere három pilléren nyugodott: a történetiségen (Bizánci Birodalom), az etnicitáson és a görög állam stratégiai érdekein. BALOGH 2011. 28.

²⁰ A Carnegie-jelentés közölt néhány népesség-statisztikát: a bolgár Kančev által 1900-ban készített összeírás szerint Macedónia lakossága a következőképp alakult: 499 204 török, 1 181 336 bolgár, 228 702 görög, 128 711 albán, 80 767 vlach, 67 840 zsidó, 54 557 cigány, 700 szerb és 16 407 egyéb nemzetiségű (összesen: 1 759 020 fő). A szerb Gopčević számításai (1889) szerint:

statisztikák nem állnak rendelkezésünkre: az oszmán hatóságok csupán vallási alapon készítették összeírásokat,²¹ míg a területre áhítozó kisállami statisztikák tendenciózus túlzásoktól terhesek,²² hiszen pont 1878-ben Berlinben tanulták meg, hogy a népességstatisztikák milyen fontos szerepet játszhatnak területi igényeik érvényesítésekor.²³

A berlini egyezmény mindamelllett, hogy megakadályozta a nagyhatalmi egyensúly eltolódását és független kisállamokat hozott létre, egy olyan keretrendszert szabott rájuk, amelyet mindannyian szét akartak feszíteni. A balkáni helyzet tulajdonképpeni konstans instabilitása abból fakad, hogy a nagyhatalmak a továbbiakban a *status quo* elvét tették magukévá, miközben azzal, hogy nemzetállamokat hoztak létre, kiengedték a balkáni nacionalizmus szellemét a palackból.²⁴ Ehhez még hozzáadódik az a tényező, hogy mivel a kisállamok önállóan nem voltak képesek kielégíteni nemzeti ambícióikat nagyhatalmi támogatásért folyamodtak, miközben a nagyhatalmi rendszer fokozatosan két szemben álló hatalmi blokkban merevedett ki. Berlin annulálásához így a kisállami törekvések mellett a fokozódó nagyhatalmi rivalizálás is hozzájárult.

A kisállamok, lévén nemzeti törekvéseik keresztezték egymást, nemcsak az oszmánok, hanem egymás ellen is küzdöttek. A Macedóniában élő népesség a 20. század elején még nem tudta önmagát nemzeti alapon meghatározni, továbbra is az oszmán uralom évszázadai alatt megszilárdult vallási keretekben gondolkozott. Ezt, az identitásában még képlékeny tömeget próbálták nemzeti

231 400 török, 57 600 bolgár, 201 140 görög, 165 620 albán, 69 665 vlach, 64 645 zsidó, 28 730 cigány, 2 048 320 szerb és 3500 egyéb nemzetiségű (összesen: 2 870 820 fő). A görög Delyani 1904-es számítása alapján pedig 634 017 török, 332 162 bolgár, 632 795 görög, 25 101 vlach, 53 147 zsidó, 8911 cigány, 18 685 egyéb nemzetiségű élt Macedóniában, míg a szerbekről és albánokról nincs adata (összesen: 1 704 818 fő). CARNEGIE REPORT 1914. 28-30. A statisztikák megbízhatatlansága nem csak azok propagandisztikus mivoltából fakad(hat), torzítja azt a pontatlan és változó Macedónia-fogalom is. Például az amerikai N. Dwight Harris 1913-as tanulmányában Macedónia népességét 6 millió főnek becsülte, amely 68 190 négyzetmérföldnyi (176 612 négyzetkilométer) területen oszlik el [1 négyzetmérföld 2,59 négyzetkilométernek felel meg]. Az ott élő népesség 70%-át török, görög és albán nemzetiségűként azonosította, míg a maradék 30%-on a szerb, bolgár, vlach, örmény, olasz, magyar, cigány, szláv, zsidó és cserkesz elemek osztoztak. Harris Macedóniához tartóznak fogta fel Konstantinápolyt is a maga 1 203 000 lakosával. HARRIS 1913. 205. Úgy vélem ez jól illusztrálja, hogy mennyire szélsőséges és pontatlan statisztikák készültek a területről, egyrészt a fogalmi zavar és az adatok propagandisztikus interpretálásából fakadóan.

²¹ STAVRIANOS 2000. 517

²² DEMETER 2007. 66.

²³ PRÉVÉLAKIS 2007. 153.

²⁴ MAZOWER 2004. 144–145.

céljaik számára megnyerni a környező kisállamok, elsősorban a bolgárok és a görögök. A harc kezdetben a „lelkekért” folyt, amely a bolgár exarchátus 1870-ben történő megalakulása után egyre intenzívebbé vált a görögök és bolgárok között. A két fél kulturális propagandával versengett hívei megszerzése érdekében, főleg iskolák alapításával. A bolgárok ezen tevékenységüket a Cirill és Metód Társaság, míg a macedón-kérdésbe az 1880-as években bekapcsolódó Szerbia, a Szent Száva Társaságon (1886) keresztül koordinálta.²⁵ A századfordulóhoz közeledve a forradalmi-terrorizmus megjelenésével a versengés egyre erőszakosabb formát öltött.²⁶ 1903 augusztusában az IMRO megkísérelt egy nagy macedóniai felkelést kirobbantani, hogy kiprovokálja a nagyhatalmi intervenciót az autonóm Macedónia érdekében. Habár a kísérlet elbukott, a rivális nemzetiségek, tartva macedóniai pozíciójuk még kedvezőtlenebbé válásától, fegyveres, nemzeti bandákat szerveztek és irányítottak a térségbe. Ez volt az ún. Macedón Harc időszaka (1904-1908).²⁷ Amikor a térséget ellepték a nemzeti bandák, a helyi lakosok pragmatikusan olyan nemzetiségűnek vallották magukat, aminek éppen kellett, de legtöbbször csupán keresztényeknek határozták meg önmagukat, a nacionalista bandatagok legnagyobb bosszúságára.²⁸ Charles Eliot brit utazó szerint „a fajta Macedóniában bizonyos értelemben nem egyéb politikai pártnál.”²⁹ Egyszer a szaloniki francia követ ezt úgy fogalmazta meg, hogy egymillió fonttal a macedóniaiakat franciákká tenné!³⁰ Ezt az etnikailag tarka és kevert képet tovább módosította, hogy az oszmán kormányzat (mind a „régii török”, mind az ifjútörök) a nagyobb etnikai tömbökbe török vagy „muszlim” telepéseket, ún. *muhadzsireket*, telepített, igaz kényszerűségből. A balkáni kisállamokból folyamatosan költöztek át muszlimok a birodalom

²⁵ Érdemes megjegyezni, hogy a szerb macedóniai törekvések eredménytelennek bizonyultak a bolgár és a görög tevékenységgel szemben. LANGE-AKHUND 1998. 61.

²⁶ 1893-ban Szalonikiben macedóniai gyökerű értelmiségiek, Damian Grujev (1871–1906), Georgi Delčev (1872-1903), Hristo Tatarčev (1869-1952) és mások megalapították a Macedóniai Forradalmi Szervezetet. A szervezet több névváltoztatáson esett át, legközismertebb elnevezése az angol IMRO (bolgár: VMRO). A szervezet célja a macedóniai keresztény lakosság helyzetének javítása volt. A szervezetben két szárny jött létre: az egyik a Bulgáriával való egyesülést propagálta, míg a másik Macedónia autonómiájáért küzdött. Az 1903-as Illés-napi felkelés után (1903. augusztus 2.) a szervezet macedóniai jelenléte jelentősen meggyengült. Az IMRO történetére lásd: PERRY 1988. és LANGE-AKHUND 1998. 35–54.

²⁷ Lásd erről: BALOGH 2011. 61-86. és LANGE-AKHUND 1998. 201-269.

²⁸ Ez az epizód rendszeresen visszaköszön a különböző útleírásokban. Pl. DURHAM 1905. 143–144. vagy BRAILSFORD 1906.

²⁹ MAZOWER 2004. 148.

³⁰ MAZOWER 2005. 258.

területére, de 1908-9 környékén a Monarchia boszniai annexiója miatt még jobban növekedésnek indult a bevándorlók száma.³¹ Sőt egy brit konzuli jelentés szerint az orosz és romániai pogromok elől menekülő zsidóság telepítésére is születtek tervek az oszmán kormányzatban.³² A balkáni kisállamok számára tehát ez a mintegy 65 ezer négyzetkilométernyi terület vált a századforduló környékén a legfőbb vizályforrássá.³³ Joggal írták a Buxton-fivérek, hogy „ha a Balkán volt Európa puszkaporos hordója, akkor Macedónia a Balkáné.”³⁴

A térségben egyre erősödő nagyhatalmi beavatkozás, valamint az 1908. júliusi ifjútörök fordulat arról győzte meg a kisállamokat, hogy valamilyen együttműködéssel képesek csak megvalósítani nemzeti ambícióikat. A megegyezést megakadályozó viták ismét Macedónia körül artikulálódtak. A bolgárok Macedónia autonómiájáért kardoskodtak, apellálva az 1885-ös kelet-ruméliai precedensre, vagyis a macedóniai autonómiát az első lépésnek tekintették a terület Bulgáriához való csatlakozásához. A szerbek pedig Macedónia felosztása mellett tartottak ki. Végül hosszadalmas tárgyalássorozat³⁵ után 1912. március 13-án aláírták a szerb-bolgár szövetségi szerződést. A megegyezést számos külső és belső tényező is motíválta. Az orosz diplomáciának döntő szerep jutott ennek létrejöttében, a belgrádi és szófiai követ, Nikola Hartwig és Alekszandr Nekljudov hathatós közreműködése nélkül nem lehetett volna tető alá hozni a megállapodást.³⁶ Nagymértékben befolyásolta a balkáni államokat a megegyezésben az épp akkor tájt javában dúló olasz-török háború, ami világossá tette számukra, hogy az ifjútörökök sem tudták megerősíteni a birodalmat

³¹ KARPAT 1985. 75. Ennek a pontos mértékéről pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre. A bevándorlás Bosznia-Hercegovinából 1878-tól folyamatos volt és egyes krízis-helyzetekben ugrásszerű növekedést mutatott: 1878-ban az okkupáció után, majd 1880-81-ben a nagy népesség összeírások idején, 1900-1-ben a boszniai felkeléseket követően, majd az 1908-as annexiót követően. „Egy bosnyák történész szerint az 1878 és 1918 közötti időszakban mindössze 140 000 fő vándorolt ki Boszniából Törökországba.” PINSON 1996. 94.

³² Erről tanúskodik egy brit konzuli jelentés 1913-ból: „Az a részben megvalósított terv, amivel az Egység és Haladás Pártja [az ifjútörökök pártja] a macedón-kérdést rendezni akarta, abban állt, hogy a keresztény lakosságot elárasztják 1 000 000 boszniai muszlimmal és 200 000 romániai zsidóval”. DESTANI 2003. (továbbiakban EMBS) Lowther to Sir Edward Grey, 13 February 1913. Constantinople.

³³ JELAVICH 1996. 83.

³⁴ BUXTON – BUXTON 1915. 11.

³⁵ A szófiai orosz nagykövet, Alekszandr Nekljudov visszaemlékezéseiben 1911. október és 1912. február közé helyezte a tárgyalások érdemi részét. A dátum jól mutatja, hogy az 1911. szeptemberében kitört olasz-török háború milyen fontos szerepet játszott a Balkán Szövetség létrejöttében. NEKLUDOFF 1920. 52.

³⁶ CLARK 2012. 260.

és sikerrel vehetik fel ellenük a harcot.³⁷ Harmadszor a hazai közvélemény is sürgette az oszmánok elleni háborút: Ivan E. Gešov bolgár miniszterelnök (1911–1913) visszaemlékezéseiben a macedóniai emigráns körök háborús nyomását nevezi meg, mint döntő faktort, hogy a szerbekkel megegyezést keressen, mivel egyedül Bulgáriát nem tartotta elég erősnek egy törökök elleni háborúhoz.³⁸ A szerződésben a két fél kölcsönös segítségnyújtásról egyezett, ha egy harmadik fél beavatkozna az, akkor még oszmán uralom alatt álló, balkáni területek hatalmi viszonyaiba, s ezt később katonai konvenció megkötésével is megerősítették (1912. június 19.). A szerződés titkos záradékában megegyeztek Macedónia felosztásáról, továbbá egy vitatott zóna kijelöléséről, amelynek hovatartozását az orosz cár döntőbíráskodására bízták.³⁹ A szövetséget a pétervári diplomácia egyértelműen Monarchia-ellenes céllal akarta működtetni, amit legtalálébban Szazonov, az orosz külügyminiszter, már-már közhely számba menő megállapítása jelez, miszerint a Balkánt „ötszázezer szurony védi [...] örökre megakadályozva a németek és az osztrákok térnyerését!”⁴⁰ Ezzel szemben, habár volt defenzív értelemben Monarchia-ellenes éle (ez szerb szempontból volt döntő fontosságú), a szerződés alapvetően török-ellenes és támadó volt. Nyekljudov memoárjában leírja, hogy a kezdetektől hivatalos és magánlevelekben egyaránt felhívta az orosz külügy figyelmét a szerződés ezen aspektusára.⁴¹ A szerződés létrejöttéről eltérő mennyiségű információval rendelkeztek az európai fővárosokban. Az oroszok természetesen kezdettől fogva ismerték, azonban szövetségeseik nem. A britek⁴² csak fokozatosan tudták meg a tartalmát, de a titkos záradékról nem szereztek tudomást. A franciák Poincaré 1912. augusztusi Pétervárott tett látogatása után ismerték meg annak teljes tartalmát. A francia miniszterelnök látta a legtitisztábban annak következményét Szazonovnak tett sommás megjegyzésével: „Hiszen ez egy katonai megállapodás!”⁴³ A Monarchia teljes sötétségben tapogatózott, habár jól tudta,

³⁷ Az olasz-török háborúról lásd: BOSWORTH 1980. és HORVÁTH 2000.

³⁸ GUESHOFF 1915. 18.

³⁹ A szerződés teljes szövege olvasható: THE AMERICAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW 1914. 1. mellékletében 1–5.

⁴⁰ TAYLOR 2000. 581.

⁴¹ NEKLUDOFF 1920. 55.

⁴² Meg kell jegyezni, hogy a nem hivatalos brit körök, úgy mint a Balkan Committee, valószínűleg már igen korán tudomást szerzett a tárgyalásokról. James David Bourchier, a The Times balkáni tudósítója, valamint a Committee egyik informális támogatója, személyesen közvetített a bolgár és a görög kormány között a szövetségi szerződés tető alá hozása érdekében.

⁴³ Idézi: TAYLOR 2000. 584.

hogy tárgyalások folytak a két ország között. A németek számára egy, a londoni orosz követségen dolgozó titkár szivárogtatta ki a szerződést, ugyan csupán nagy vonalakban. Érdekesnek találok, hogy a német fél nem értesítette erről osztrák-magyar szövetségését.⁴⁴

A balkáni kisállamok számára 1912 októberére teljesült egy feltételrendszer, amelynek köszönhetően elérhető távolságba kerültek nemzeti céljaik. Ennek elemei véleményem szerint a következők: (1) ellentéteiket (átmenetileg) félre téve szövetségbe tömörültek,⁴⁵ (2) adott egy kedvező nemzetközi helyzet, az olasz-török háború kimerítette a Portát és (3) a megmerevedett nagyhatalmi rendszer konfliktuskezelési mechanizmusai elégtelenül teljesítettek a krízis-helyzetben. Az első Balkán-háború kitörésének az oka a kedvező „lehetőség”, amelyet e feltételek teljesülése biztosított.⁴⁶

Etnikai atrocitások az első Balkán-háborúban

Az etnikai jellegű konfliktusok a Balkán-félsziget történetében korántsem voltak ismeretlenek a Balkán-háborúk előtti időszakban sem. Az alábbiakban bemutatott forrásokkal amellet érvelek, hogy az 1912-13-ban elkövetett etnikai atrocitások funkcionálisan minden korábbtól eltérnek. Cathie Carmichael definícióját követve és azt kiegészítve, minden olyan cselekményt etnikai atrocitásnak tekintek, ami etnikailag inspirált, legyen az gyilkosság, nemi erőszak, kínzás, erőszakos vallásváltás, megszegyenítés vagy a népesség erőszakos kitelepítése.⁴⁷ A forrásokat összegezve három csoportba különíthetjük el az atrocitásokat: (1) ún. keresztény-muszlim relációjú (2) teleologikus és (3) a szövetségesek közötti. Az első csoportba tartozó események döntően a háború kitörését követően történtek meg, a konfliktus fő motívuma a „civilizációs szembenállás” és a bosszú a majd ötszáz esztendőös oszmán uralomért. Ahogy a Carnegie-jelentés is megfogalmazta, a háború „az évszázadok óta felgyülemlett gyűlöletet” engedte szabadjára, amely mögött feltételezhetően pár éves, esetleg évtizedes vélt vagy valós sérelmek orvoslása húzódott meg.⁴⁸ A második csoportba sorolt atrocitások nem spontán eredetűek, hanem a szövetséges államok határozott szándékát mutatják a bekebelezett területek

⁴⁴ HELMREICH 1938. 60–68.

⁴⁵ Az 1912-es Balkán Szövetség kétoldalú megállapodások sorozatával jött létre. A kialakulására lásd: HALL 2000. 9-13. és DESPOT 2012. 37–47.

⁴⁶ THE SPECTATOR 1912. október 5.

⁴⁷ CARMICHAEL 2002. 3.

⁴⁸ CARNEGIE REPORT 1914. 71.

integrációját tekintve, azaz a homogén nemzeti tér megteremtésének folyamatát. A harmadik csoport eseményei a Balkán Szövetség szétesésének egyértelmű tüneteiként érzékelhetők, amelyek az első Balkán-háborúban csupán kisebb atrocitások, csetepaték formájában nyilvánult meg. A súlyosabb konfliktusok már a második Balkán-háború idején történtek.

Az első etnikai atrocitásokról tudósító jelentést Gerard Lowther, konstantinápolyi brit követ küldte Greynek 1912. november 7-én. Táviratában beszámolt arról, hogy a török külügyminiszter, Gabriel Noradunghian (1912. július 22. – 1913. január 23.) a Portán értesítette az öt nagyhatalom képviselőjét arról, hogy a balkáni államok kereszties hadjáratot hirdettek ellenük, és „bolgár bandák mészárolják a muszlimokat. A menekültek, akik ideérkeznek [Konstantinápolyba] szívzaggató történeteket mesélnek, a hangulat a városban pedig egyre fokozódik.”⁴⁹ Rögtön két nagyon fontos elemével találkozunk a háborúnak: egyrészt a háború mint szent cél megtestesítése, ami alapvető propaganda eszköze volt a balkáni államoknak.⁵⁰ A bolgár és a szerb uralkodó is alkalmazta ezt háborús retorikájában: Ferdinánd bolgár cár „a kereszt és a félhold küzdelmének, míg Péter, szerb király egyenesen „szent háborúnak” nevezte az országaik előtt álló konfliktust.⁵¹

A másik fontos elem a bandák említése. A banditizmus hosszú idő óta ismert jelenség a Balkán-félszigeten is. Eric Hobsbawm szerint a banditizmus funkciójánál fogva a „társadalmi tiltakozás igen primitív” formája, vagy legalábbis annak tekintik egyes csoportok, akik „védelmezik, bajnokuknak érzik és mítoszokat kanyarítanak” a környéken működő törvényen kívüliekről.⁵² A bandita eszménye a népi kultúra szintjén integráns részévé vált a balkáni hagyománynak is, hiszen népi énekek, legendák, balladák őrizték meg azokat a hőstetteket, amelyek a közös nemzeti emlékezet részét képezve, a 19. század során beépültek az egyes nemzeti kánonokba.⁵³ Így közvetve a banditák, az egyház mellett, a nemzeti tudat ébren tartóivá váltak az oszmán hódoltság időszaka alatt. A Hobsbawm által vizsgált banditizmussal szemben, a Balkánon nem a kapitalizmussal szembeni reakcióként, hanem fokozatosan a nemzeti felszabadító mozgalmak emblematikus reprezentációjaként jelentek meg. A 20. század fordulója körül aktív bandák létrehozásához (felépítés, taktika)

⁴⁹ GOOCH – TEMPERLEY 1933. (továbbiakban: BD) No.147. Lowther to Grey 1912. november 7.

⁵⁰ KONSTANTINOVA 2011A. 83.

⁵¹ THE SINGAPORE FREE PRESS AND MERCANTILE ADVERTISER – 1912. november 25.

⁵² HOBBSAWM 1974. 36.

⁵³ CARMICHAEL 2002. 39.

egy kész modellt szolgáltatott a korábbi hagyományos banditizmus. A legjelentősebb különbség azonban abban rejlik, hogy a modern banditák politikai programmal léptek elő, valamint az állam homogenizációs törekvéseinek szolgálatába álltak.⁵⁴

A századfordulóra a banda hagyományra építve nemzeti alapon szerveződő, egymással rivalizáló bandák árasztották el Macedóniát, akik az ottani népességet igyekeztek megnyerni nemzeti ügyüknek (válogatott módszerek alkalmazásával). A Balkán-háború kitörése után ezek az irreguláris csapatok a reguláris hadseregek nyomán nyomultak, s utánuk lángba borultak a muszlim falvak. A görög hadsereggel utazó W. H. Crawford Price ad leírást erről úti beszámolójában: „Borzalmas atrocitásokról kezdtek hírek érkezni, amelyeket főleg bolgár irregulárisok követek el, akik Macedóniában csatlakoztak a csapatokhoz. [...] A rendszer mindhárom [bolgár] hadoszlop esetén ugyanaz volt: ahogy a csapatok átvonultak a falvakon a muzulmánokat lefegyverezték, a bolgárokat pedig föl. A mindennapi élet irányítása a kontrollálhatatlan irreguláris bandák kezébe került.”⁵⁵

A Carnegie-jelentés is külön foglalkozik a bandák háború alatti tevékenységével. A jelentés elkészültekor (1914 eleje) számos bandavezért és tagot már bíróság elé állítottak és elítéltek, az ítéletek többsége viszont csupán „15 év nehéz fizikai munkát” jelentett.⁵⁶ A jelentésben többet név szerint is megemlítenek, mint például egy Dončev nevű bandavezért is, aki „345 török házat gyűjtött fel egyetlen nap alatt Rajnovo, Planica és Kukurtevo falvaiban.” A jelentés beszámol arról, hogy Dončev bandája a falvak férfi lakosait a mecsetbe terelte és rájuk gyűjtötte, de „állítólag nőket és gyerekeket is lemészároltak.”⁵⁷ A bandák sújtotta települések közül kiemelte Serres városát, ahol habár reguláris bolgár csapatok állomásoztak, mégsem fékeztek meg egy bolgár banda által kiprovokált tömegmészárlást. A török és görög szemtanúk szerint 600 és 5000 között volt az áldozatok száma, míg egy, a jelentésben meg nem nevezett, amerikai

⁵⁴ PERRY 1988. 155.

⁵⁵ PRICE 1915. 176.

⁵⁶ CARNEGIE REPORT 1914. 74. A brit konzulok is beszámoltak a mészárlásokban részt vevők peréről. Gerard Lowther 1913. március 15-én arról számol be, hogy Serres-ben letartóztattak 12 tisztet és 130 komitádzsit, akik részt vettek muszlimok elleni atrocitásokban. EMBS Lowther to Sir Edward Grey 15 March 1913. Bax-Ironside szófiai követ két listát is csatolt jelentéséhez így név szerint is megismerhetjük az elítélteket, a vád rövid leírásával együtt. EMBS Bax-Ironside to Sir Edward Grey 17 May 1913.

⁵⁷ Uo. 74.

utazó szerint kb. 200 lehetett.⁵⁸ A serresi eseményekről szerencsére Price is megemlékezik, így kicsit részletesebb betekínthetést nyerhetünk az esetben: „A török helyőrség távozása után Serres városa egy bolgár bandának adta meg magát, amit Žankov vezetett. Annak ürügyén, hogy fegyverek után kutatnak, a komitádzsi kiűrtette a helyi muszlimok értékeit házaikból, s apák és fiúk szeme láttára erőszakolt meg feleségeket és lányokat tetszés szerint. Néhány nappal később valaki elsütött egy puskát, mire egy általános mészárlás vette kezdetét, ahol 150 áldozat esett, akiket gyakran a legborzasztóbb módon ért utol a halál.”⁵⁹

A brit parlamentben is napirendre kerültek a bandák által elkövetett atrocitások. Walter Guinness konzervatív képviselő 1913. január 28-ai interpellációjában igen megrázó képet festett, amikor Dedeagacs elfoglalásainak körülményeit tárta a Ház elé, ahol „a mecsetbe zárt 300 menekültet felrobbantották és [...] mintegy 3000 férfit, nőt és gyermeket mészároltak le 13 nap leforgása alatt.”⁶⁰ Ugyanő február 13-ai felszólalásában további kegyetlen eseteket tárt a ház elé, amelyek Prizren és Lyuma elfoglalása után történtek, ahol „nőket és gyerekeket kötözték össze, leöntötték petróleummal majd felgyújtották őket, miközben a férfiakat meztelenre vetkőztették majd agyondöfték.”⁶¹ Ha nem is azonos mélységben, de Lordok Házában is napirendre került a téma. Lord Lamington 1913. február 19-én tartott felsőházi felszólalásában sajnálatát fejezte ki, hogy a ház még nem foglalkozott az atrocitások ügyével, holott „kétiséget kizáróan súlyos kegyetlenkedéseket követtek el a Balkán-félszigeten dúló háborúban.”⁶² Lamington véleményem szerint két fontos dologra mutatott rá ebben a beszédében: egyrészt kimondta, hogy „ez már nem a hittestvéreket felszabadító háború”, hanem annak egyértelmű célja a területszerzés és az ottani lakosság kiirtása révén az etnikai viszonyok átalakítása volt. Másfelől egy sajátos brit birodalmi szempontra mutatott rá, miszerint a Brit Birodalomnak több százmillió muszlim alattvalója van, s az ő érzéseikre, amelyek negligálva voltak Perzsia és a Tripoli-háború idején, igenis tekintettel kell lennie a külügyi döntéshozóknak és a brit közvéleménynek.⁶³

⁵⁸ Uo. 75.

⁵⁹ PRICE 1915. 177–178.

⁶⁰ PARLIAMENTARY DEBATES, HOUSE OF COMMONS (továbbiakban PD-HC), 28 JANUARY 1913. VOL. 47. C. 1150.

⁶¹ PD-HC 13TH FEBRUARY 1913. VOL.48. CC.116–1157.

⁶² PARLIAMENTARY DEBATES – HOUSE OF LORDS (továbbiakban PD-HL) 19 FEBRUARY 1913. VOL.13. C.1429.

⁶³ PD-HL 19TH FEBRUARY 1913. CC. 1430–1432.

A birodalom muszlim alattvalói a gyarmati sajtón keresztül, az új kommunikációs eszközök segítségével, pár nap késéssel, de folyamatosan nyomon követhették az események alakulását. A háború és az atrocitások híre felháborodást keltett közöttük, ezt jól illusztrálja a *The Straits Times* lap 1912. november 15-ei számában közölt cikk egy részlete: „Egy újabb háború jött és a hinduk (!) és a mohamedánok folytatják Európa közönyének és a szövetségesek akcióinak [kiemelés tőlem – B.B.] a leleplezését. Ilyen érzések fényében [a háborúnak/atrocitásoknak] hatással kell lennie Ázsiára. Egy idegen hadsereg Konstantinápolyban ellenségességet és keserűséget ébresztene az ázsiai szívekben. [...] Még Mr. Amir Ali is arra sürget, hogy nem csak támogatnunk kell Törökországot, hanem befogni azok száját, akik a szövetségesekkel szimpatizálnak.”⁶⁴ A cikk megírásának pillanatában „Konstantinápoly eleste” igenis reális forgatókönyvnek tűnt, a sikertelen bolgár csataldzsi rohamot csak utána, 1912. november 17-18-án hajtották végre. Konstantinápoly az iszlám umma számára egy szakrális központot jelentett. Miután I. Szelim 1517-ben elfoglalta az iszlám szent városait, Mekkát és Medinát, a mindenkori oszmán szultán kapta meg az iszlám világ vallási vezetőjének járó kalifa címet.⁶⁵ Eyal Ginio izraeli történész meglátása szerint az 1912–13-as Balkán-háborúk egyik fontos következménye a muszlim közvélemény mozgósítása és közösségvállalása világszerte.⁶⁶

A brit gyarmatokon élők nem csak morálisan, hanem anyagilag is támogatták a balkáni hittestvéreiket: létrehoztak egy Török-Balkáni Segélyalapot (*Turco-Balkan Relief Fund*), amelynek forrásai bizonyosan a gyarmatokon élő muszlimok adományaiból származott.⁶⁷ Ennek ellenére úgy gondolom, nem szabad messzemenő következtetéseket levonnunk ebből. Lord Lamington beszéde más megvilágítást nyer, ha abban a kontextusban olvassuk, hogy az *Albanian Committee* tagja. Ez a bizottság számos világnézetű személyt tömörített, köztük a brit imperialistákat, akikhez Lamington is tartozott, akik azért viseltek nagy odafigyelést a balkáni muszlimok sorsa iránt, mert nagyon is

⁶⁴ THE STRAITS TIMES 1912. November 15.

⁶⁵ SHAW 1976. 84–85.

⁶⁶ GINIO 2005. 165.

⁶⁷ THE SINGAPORE FREE PRESS AND MERCANTILE ADVERTISER 1912. december 20. Nagy-Britanniában is szerveződött egy segélyező alap. A *Balkan Committee* vezetője Noel Buxton hozta létre az ún. *Balkan War Relief Fund*-ot, amely igyekezett a háború következtében földönfutóvá vált embereken segíteni. A parlamenten keresztül is lobbiztak további adományokért. PD-HC 1 APRIL 1913. VOL.51. CC. 225–226. A háború idején egyébként számos önálló kezdeményezés indult, főleg a balkáni brit követek feleségei szervezkedése révén.

törődtek a brit-indiai közvélemény reakcióival.⁶⁸ Másfelől a brit állásfoglalás gesztusértékű volt a gyarmatok muszlim lakossága felé, ugyanis a hinduk által kirobbantott zavargások pacifikálásban a britek nagyban számítottak a muszlimok segítségére.⁶⁹ Harmadrészt sokan nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget ezen tényezőnek. Bouchier a *The Times* szerkesztőbizottsági tagjának, Edward Griggnek írt levelében fejtette ki ezzel kapcsolatos véleményét: „A mohamedán alattvalóinkat illetően egyetértek, hogy kerülnünk kell minden szükségtelen sértegetést. Jól tudom, hogy a befektetők és egyéb érdekelt felek folyamatosan ezt a húrt pendítik. [...] Sokan a szultánt csupán a kalifátus bitorlójának tartják, és egyáltalán nem érdekli őket az Egység és Haladás Bizottsága [az ifjútörökök pártja – B.B.]. Amikor a navarinói csatát vívtuk, amikor arra bízattuk a bolgárokat, hogy szerezzék meg Kelet-Ruméliát, amikor Thesszália török kiürítését követeltük, és amikor Noel admirális kiűzte a törököket Krétáról, a muszlim alattvalóink semmi jelét nem mutatták nyugtalanságnak, és amikor felemeltük a hangunk Bosznia annexiója miatt ők egyáltalán nem voltak hálásak.”⁷⁰

A Carnegie-jelentés összegzésében az atrocitásokat az „évszázadok alatt felhalmozódott sérelmek” számlájára írta. Mindamellet, hogy ezek minden bizonnyal szerepet játszottak, más szempontokat is figyelembe kell venni. Véleményem szerint fontos szempont, hogy a balkáni államok már a háború előtt jóval gerjesztették a nacionalista indulatokat, amely a háború kitérésével kiszabadultak a palackból. Sokat számíthatott a bosszú motívuma, amely jelentette a török hódítást és évszázados uralmat, vagy akár olyan prózai okot, mint a tulajdonszerzés. Price Kavalla elfoglalásáról jegyzett fel egy eseményt, amelyben meglelhetjük ezeket az elemeket: „[a várost] ellenállás nélkül foglalta el egy regulárisakból és komitádzsikból álló banda. [...] Egy Ferdinánd király nevével ellátott proklamáció jelent meg, amely garantálta a muszlimok életét és becsületét, ennek ellenére 150 főt letartóztattak és azzal vádoltak, hogy [egykor] keresztény mészárlásokban vettek részt. [...] Szegény ördögöket sok azt követő hajnalon vezették ki sorban, [...] ahol hidegvérrel ledöfték őket és hagyták megrohadni őket a szabad ég alatt. Figyelemreméltó megjegyzés ezekről a barbárságokról azon tény, hogy a meggyilkolt muszlimok egytől-egyik földtulajdonosok voltak, s földjeiket most gyilkosaik kapták meg.”⁷¹ A bandák

⁶⁸ DESTANI-TOMAS 2011. 65.

⁶⁹ CLARK 2012. 279.

⁷⁰ GROGAN 1925. 140–141.

⁷¹ PRICE 1915. 177.

tevékenysége részben már átvezet az atrocitások általam felállított következő kategóriájába. Egyrészt a fentebbi forrásokból jól látszik, hogy az irreguláris csapatok kezdeményezték és vonták be a helyi lakosságot a muszlimok elleni atrocitásokba. Másrésztől kegyetlen módszereik mögött kitapintható egy törekvés, hogy hírhedt tetteikkel megfélemlítsék a helyi muszlim közösségeket és kitelepülésre kényszerítsék őket. A több évszázados bandita hagyományt felülírta a kizárólagos nemzeti ideológia, amely a nemzeti tér etnikai homogenizációjára törekszik.⁷²

Az etnikai atrocitások következő típusát azok adják, amelyek célja az újonnan megszerzett területek lakosságának egyneműsítése volt. Ezekben a konfliktusokban kiemelt helyet kap a szerb-albán konfliktus, de a bolgárok és pomákok közötti atrocitások is kiemelt fontosságúak. A szerb történeti tudat meghatározó eleme Koszovó, amely vallási-kulturális központja volt a középkori szerb államnak, valamint itt zajlott le 1389-ben a rigómezei (Kosovo Polje-i) csata, ami a középkori szerb állami lét megszűnésének szimbólumává vált.⁷³ Az oszmán uralom folyamán a terület etnikai összetétele jelentősen megváltozott: a területre egyre nagyobb számban vándoroltak albán telepesek. Számos történész az etnikai arányok megfordulásának okát a Habsburg-Oszmán háborúk alatt történt migrációs hullám bekövetkeztével magyarázza.⁷⁴ 1690-ben a Habsburg csapatok egészen Koszovóig hatoltak előre, ahol azonban vereséget szenvedtek. A harcokban résztvevő helyi szerb lakosság tartva az oszmánok megtorlásától tömegesen vándorolt a Habsburg Birodalom területére. Becslések szerint 37 ezer család települt át Arzén pátriárka vezetésével Magyarországra, különösen a Bácska és a Bánát területére.⁷⁵ Így a Balkán-háborúk pillanatában a szerbeknek nem csak Koszovó újra birtokbavételéért kellett harcba szállniuk, hanem etnikai visszaszerzéséért is.

Az albán lakosság ellen elkövetett atrocitásokról először a bécsi brit nagykövet, Fairfax Cartwright számolt be Greynek. Ebben a jelentésben a Prochaska-

⁷² A bandita csapatok sajátos erkölcsi kódex szerint működtek. A Balkán-háborúk idején elkövetett kegyetlenkedések, kiemelten a nők elleni erőszakok, teljesen ellentétesek voltak ezzel a hagyománnyal. A görög kleftiszek között az a babona élt, hogy aki megérint egy nőt, azt a törökök megkínózzák és megölik. Ez a hiedelem máshol is élt a Balkánon, például az 1804-es szerb felkelés idején Karadjordje kivégeztette a saját fivérének nemi erőszak miatt. CARMICHAEL 2002. 47.

⁷³ KAPRONCZAY 1999. 23. Megjegyzem a középkori szerb állam csupán 1459-ben szűnik meg az oszmán hódítás következtében.

⁷⁴ A teljesség igénye nélkül erre néhány példát lásd: MALCOLM 1998. 140. és KAPRONCZAY 1999. 28 és 30.

⁷⁵ VICKERS 1998. 27.

affér⁷⁶ kapcsán írt az albánok elleni tettekről: „Állítólag a [...] követet a szerb hatóságok kimondottan gyűlölik, annak köszönhetően, hogy szemtanúja volt atrocitásoknak, amelyeket szerb csapatok követtek el az albán lakosság ellen. Szörnyű tettekről érkeznek hírek Ausztriába, amelyeket az albán férfiak, nők és gyermekek ellen követtek el.”⁷⁷ Edward Grey 1912. november 19-én kelt Rennell Rodd római brit nagykövetnek írt táviratában pedig azt olvashatjuk, hogy az üszkübi (szkopjei) olasz követ beszámolója szerint a szerb csapatok számos atrocitást követtek el, aminek nyilvánvaló célja a lehető legtöbb albán kiirtása volt.⁷⁸

Az újkori történelemben a Balkán-háborúk volt az első eset, amikor területi igények érvényesítéséhez az etnikai tisztogatás, mint eszköz megjelent és alkalmaztatott. Ralph Paget belgrádi brit nagykövet 1913. március 7-ei jelentésében beszámolt Greynek arról, hogy a Balkánon egy szöbeszéd terjeng, miszerint a nagyhatalmak a leendő Albániának ítélnék minden olyan területet, amelynek lakossága legalább 75%-ban albán etnikumú. Ebből arra következtetett, hogy a megszárlások „statisztikai célt szolgálnak”.⁷⁹ Habár nem brit szemtanúja az eseményeknek, de Lev Trockij tudósításai is nagyon hasznos forrásai a Balkán-háborúk ezen aspektusának. Trockij hasonló megállapításra jut, mint Paget: „A tényekből arra következtethetünk, hogy a bolgárok Macedóniában, a szerbek Ó-Szerbiában, azért, hogy a számukra kedvezőtlen etnográfiai adatokat számukra kedvezőre formálják, egyszerűen a muszlim lakosság szisztematikus kiirtásába kezdtek.”⁸⁰

Az események brit figyelői között akadtak olyanok is, akik szkeptikusan álltak az atrocitások kérdéséhez. A konstantinápolyi nagykövet, Lowther Greynek küldött jelentésében arról írt, hogy a *Jeune Turc* [Ifjú Török] nevű orgánium folyamatosan szolgáltatta a borzalmakat olvasóinak, ugyanakkor „gyakran észlelhető, hogy ugyanazok az incidensek tűnnek elő újra és újra más köntösben.”⁸¹

⁷⁶ Miatán a szerb csapatok elfoglalták Prizren városát, a kommunikáció Bécs és az ottani osztrák-magyar követség között átmenetileg megszakadt. Emiatt is hitték úgy, hogy a követ „eltűnt”. A Monarchia a szerbeket vádolta, miszerint Oscar Prochaska-t elfogták és megkínozták (levágták a nemi szervét). A szerbek tagadtak és a követet azzal vádolták, hogy a helyi albánokat és törököket bízta az ellenállásra. A osztrák háborús párt az incidenst katonai beavatkozással akarta megtorolni, azonban a diplomáciai válságot maga Prochaska oldotta fel azzal, hogy előkerült sértetlenül. Az esetről lásd: TREADWAY 1998. 121–126. és CLARK 2012. 282–283.

⁷⁷ BD F. CARTWRIGHT TO GREY 18TH NOVEMBER 1912.

⁷⁸ EMBS SIR EDWARD GREY TO MR. R. RODD 19 NOVEMBER 1912.

⁷⁹ EMBS RALPH PAGET TO GREY 7 MARCH 1913.

⁸⁰ TROTSKY 1995. 286.

⁸¹ EMBS SIR G. LOWTHER TO GREY 13TH FEBRUARY 1913.

Szerinte az „atrocitás kampánynak” a célja a balkáni szövetségesek ügyének befekettítése, és a német és osztrák közvélemény figyelmének felhívása volt. A források áttekintése során olvasottak számomra is okot adtak a gyanúra, hogy egyes események eltérő földrajzi helyzettel, de azonos motívumokkal megjelentek. Ilyen, toposz-szerű történetként két eseményt azonosítottam:⁸² (1) a Vardar folyóba dobott albán sebesültek, valamint (2) a muszlim terhes nők kegyetlen meggyilkolásának esetét. A kételkedésre az is okot szolgálthat, hogy ezek az információk mind osztrák közvetítéssel jutottak a brit konzulok birtokába. Az osztrák követek és újságok rendszeresen tudósítottak az albánok ellen elkövetett esetekről, akkor is, ha azokat nem tudták bizonyítani. Az osztrák jelentések hitelességének a Prochaska-affér óta nem minden esetben tulajdonítottak Európában nagy jelentőséget.⁸³

1. ábra. Korabeli ábrázolása egy muszlim nő megcsonkításának
(Konstantinova 2011a. 96.)

⁸² Bizonyosan számos közhely szerű esemény, „legenda” keletkezett a Balkán-háborúk idején. Az általam áttekintett forrásokból kiemelt példák mind a szerb-albán konfliktusra vonatkoznak. Érdekesnek találnám ezen esetek összegyűjtését és összevetését más korú forrásokkal, amennyiben ez rávilágítana, hogy egy toposz születésének pillanatát ragadhatjuk-e meg ezekben vagy a történeti tudatban tárolt tapasztalat aktualizációját.

⁸³ CLARK 2012. 283.

Az előbbi eset első említését Ralph Paget 1912. november 21-ei jelentésében olvashatjuk, miszerint „500 albán holttestet láttak sodródni” a folyón.⁸⁴ A szkopjei katolikus misszió memoranduma is beszámolt erről az eseményről. Ha hihetünk beszámolójuknak, a szerb bevonulás után a kórházban lévő albán sebesülteket a folyóba dobták. Trockij beszámolója alapján, a Vardar-híd alatt végezték ki az albánokat, akiket lefejeztek vagy leszúrtak.⁸⁵ Carmichael a lefejezett albánokban egy régi szerb sérelmet vél felszínre kerülni. Az első szerb felkelés idején 1809-ben az oszmánok a legyőzött szerbeket lefejezték és a fejekből egy halmot emeltek Belgrád szélén, ez az ún. Čele-kula.⁸⁶

A másik eset szintén a szkopjei osztrák követ, d’Ugron közvetítésével jutott Paget birtokába. E szerint Ljubiste, Gjulekar, Cabashi és Topetsea falvaiban az albán lakosságot mindegy szálig kiirtották. „Gjulekarban egy nőt állítólag felkoncoltak és méhének gyümölcsét kivágták belőle.”⁸⁷ Ez a jelenet vizuálisan is megjelent az egyik bolgár lap (Mir) hasábjain (lásd fentebb), amelyben egy képen egy katona kezében egy csecsemővel látható, lábainál pedig egy hasánál felhasított asszony fekszik, mögötte egy siránkozó török (muszlim) emberrel.⁸⁸

Súlyos konfliktusokat szült, hogy a szövetségesek által megszállt területek muszlim lakosságát válogatott módszerek alkalmazásával a keresztény vallás felvételére kényszerítették. A konzuli jelentésekben gyakran esik szó az erőszakos vallásváltások ügyéről, s hogy ezzel kapcsolatban különböző faluból érkező küldöttségek keresték fel a konzulokat. Lamb szaloniki követ részletesen beszámolt Edward Greynek az ilyen esetekről. A követ által szerzett ilyen információk alapján a bolgár hadsereg tagjainak jelenlétében a helyi muzulmánokat a kereszténység felvételére kényszerítették, hivatkozva egy Ferdinánd király által kiadott parancsra, miszerint egyetlen muszlimnak sem szabad maradnia bolgár földön.⁸⁹ Egy későbbi jelentésében leírta a konkrét módszert is: „a falu lakosait körbe állítják a szabadban, papok és komitádzsík között, egy felfegyverzett banda jelenlétében. Mindazok akik meggyőződtek a kereszténység felsőrendű előnyeiről, azok hátra léphettek. Senki sem mert

⁸⁴ EMBS R. PAGET TO SIR EDWARD GREY 21 NOVEMBER 1912.

⁸⁵ TROTSKY 1995. 270.

⁸⁶ CARMICHAEL 2002. 3.

⁸⁷ EMBS R. PAGET TO SIR EDWARD GREY 24TH FEBRUARY 1913.

⁸⁸ KONSTANTINOVA 2011A. 96.

⁸⁹ EMBS CONSUL-GENERAL LAMB TO SIR EDWARD GREY 7TH FEBRUARY 1913.

ellenállni.⁹⁰ A vallásváltásra a szerb és a montenegrói alakulatok is kényszerítették a muszlimokat és a katolikusokat egyaránt. Azokat, akik ellenkeztek, súlyosan megkínózták vagy agyonlőtték.⁹¹ Az asszimilációt segítő számos esetben kényszerítették házasságra a muszlim nőket bolgár komitádsikkal, de Lowther konstantinápolyi követ rámutatott, hogy ez még a jobbik eset, mint amikor védtelen nőket és lányokat erőszakoltak halálra a bolgár irregulárisok.⁹²

Az etnikai atrocitások közé nem csak a fizikai erőszak sorolható. Trockij leírt egy esetet, ahol négy katona körbefogott két fiatal albánt, akiket egy részeg komitádszi inzultált. „A tisztt parancsokat adott: Le! Az albánok a félelemtől félholtan a térdükre rogytak, majd jött a „Fel!” és felálltak. Ezt még sokszor megismételtette velük. Aztán a tisztt fenyegette és átkokat szórt rájuk, a pengéjének [*kama* – macedón kés] a hegyét a torkukra és a mellkasukhoz nyomta. Végül arra kényszerítette őket, hogy pálinkát igyanak, majd megcsókolta őket.”⁹³ Az üszkübi brit konzul Peckham arról számolt be Ralph Pagetnek, hogy az új szerb közigazgatás az utcák felújításához az alapanyagot a helyi muszlim temető sírköveiből szerezte be.⁹⁴

A második Balkán-háború

Már jóval a londoni egyezmény megkötése előtt érzékelhetővé váltak olyan tünetek, amelyek később a Balkán Szövetség széteséséhez vezettek. A szövetségesek közötti feszültséget az okozta, hogy habár legyőzték a közös ellenséget, egyéni céljaikat nem teljes egészében valósíthatták meg. Szerbia egyik fő hadicélja egy Adria-i-tengeri kikötő megszerzése volt, amely a nagyhatalmi konferencia döntésének értelmében meghiúsult. Ezért a szerbek Macedóniában kerestek maguknak kárpótlást. Nikola Pašić szerb miniszterelnök (1912–1918) már 1913. február 9-én levelet írt a bolgár vezetésnek a márciusi szerződés módosításának szükségességéről.⁹⁵ A szerb kompenzációs igényt több tényező is motiválta: egyrészt a félsziget belső hatalmi egyensúlyának fenntartása, amit egy megerősödött Bulgária veszélyeztetett volna, másrészt a szerb közvélemény álláspontja, amely nehezen tudta volna elfogadni a megszállt területek

⁹⁰ EMBS CONSUL-GENERAL LAMB TO SIR EDWARD GREY 13TH FEBRUARY 1913.

⁹¹ MALCOLM 1998. 254–255.

⁹² EMBS SIR G. LOWTHER TO SIR EDWARD GREY 17TH FEBRUARY 1913.

⁹³ TROTSKY 1995. 267.

⁹⁴ EMBS VICE-CONSUL PECKHAM TO RALPH PAGET 3TH FEBRUARY 1913.

⁹⁵ DEMETER 2007. 303.

nagyjának átadását a bolgároknak. Pašićra a parlament radikálisabb frakciói is nyomást gyakoroltak.⁹⁶ A háború idején Szófiában tartózkodó James D. Bouchier, a *The Times* tudósítója Noel Buxtonnak küldött levelében így írt: „Az igazság az, hogy a Monasztirt birtokló szerb tiszték nem értik, miért kellene kivonulniuk. A szerződéseket pedig csupán papírhulladéknak tekintik... a helyzetet csak ilyen vagy olyan formájú közvetítéssel lehet orvosolni. Még egy hadjárat botrányos és gyalázatos lenne!”⁹⁷ 1913 tavasza folyamán Pašić többször is a szerződés újratárgyalását követelte a bolgár féltől, ami azonban ezt elutasította. A feszültséggel terhelt szerb-bolgár viszonyoknak nem tett jót az sem, hogy egyre többször lehetett arról hallani, hogy a „felszabadított területeken” hátrányosan bánnak a bolgárokkal, sőt a Macedóniát meglátogató szerb trónörökös Sándor viselkedése sem bizonyult szerencsésnek.⁹⁸

A bolgárok a görögökkel is területi vitában álltak, aminek középpontjában Szaloniki városának birtoklása állt. A vita a már évtizedes rivalizáláson túl abból is fakadt, hogy a bolgár-görög szövetségi szerződés nem határolta el világosan a két fél érdekszféráját. A közöttük lévő feszültséget, ami egyben a szövetség bomlási tüneteiként azonosíthatók, jól jelzik az 1913 tavaszán végig felmerülő kisebb összeütközések, amelyek eljutottak a görög és bolgár reguláris csapatok közötti összecsapásig is.⁹⁹ A konfliktus egyre élesebbé válása a szerb és görög fél közeledését hozta magával, amelyet szövetségi és katonai egyezményben is rögzítettek. A brit sajtó már a londoni egyezmény megkötése előtt beszámolt arról az információjáról, miszerint egy olyan „szabályos területi egyezmény van Görögország és Szerbia között, amivel kiszorítják Bulgáriát a Vardartól és a Bregalnicától nyugatra lévő régióból”.¹⁰⁰ Mivel a bolgár vezetés képtelen volt az ellentéteket feloldani szövetségeseivel, egyre jobban körvonalazódott, hogy igényeit Macedóniában fegyveres úton kell érvényesítenie. Így a bolgárok érdeke az volt, hogy mihamarabb tető alá hozzák a békeszerződést és csapataikat átírányíthassák Macedóniába, a görög és szerb vonalakkal szemben.¹⁰¹

A térségben működő brit konzulok számos incidensben felfedezték a szövetségesek között meglévő feszültséget. A monasztiri konzul, Grieg részletesen

⁹⁶ DESPOT 2012. 145.

⁹⁷ Idézi ANDERSON 1952. 56.

⁹⁸ Több forrás is megőrökíti egy dialógust a szerb trónörökös és egy macedóniai fiú között: *‘Mi vagy te?’ ‘Bolgár vagyok’ ‘Nem vagy bolgár, a kurva anyádat!’* és Sándor felpofozta a fiút. CLARK 2012. 257. és KONSTANTINOVA: 2011B. 124.

⁹⁹ THE TIMES 1913. MÁJUS 13.

¹⁰⁰ THE TIMES 1913. MÁJUS 23.

¹⁰¹ DEMETER 2005. 137.

beszámolt a szerb illetve görög megszállási zónában élő bolgárok helyzetéről, az ellenük hozott intézkedésekről. Grieg jelentése szerint a szerb megszállási zónában a bolgár templomokat, kolostorokat bezáratták. Számos bolgár lakost különböző kényszermunkára vezényeltek. A bolgár újságokat betiltották. A görög részen sem volt jobb a helyzet. Ebben a körzetben mindennapossá váltak a letartóztatások, ami elsősorban a helyi tanítókat, papokat, egykori komitdázsikát érintett.¹⁰² Lamb konzul Lowthernek küldött táviratában kiemelte, hogy a *La Liberté* nevű szaloniki újság alapján, állítólag, különböző körzetekben, számos kegyetlenséget követtek el a bolgár csapatok a görög lakossággal szemben.¹⁰³ „Ha visszatekintünk az új balkáni háborút megelőző hónapok történéseire, azt láthatjuk, hogy a görögöket és szerbeket a bolgárok, a bolgárokat a szerbek és a görögök üldözték módszeresen.”¹⁰⁴ Habár ez egy későbbi időpontban íródott jelentés, de megfelelően összefoglalja a második Balkán-háború előtti állapotokat.

Miután a sem szerbek és sem a görögök nem tudtak megegyezni a bolgárokkal, egymás felé kezdtek tapogatózni. A tárgyalások egészen 1913 márciusáig nyúlnak vissza, május 5-én pedig szövetséget is kötöttek egymással.¹⁰⁵ A megegyezésben felosztották egymás között Macedónia azon területeit, amely a Vardar folyótól nyugatra fekszenek. Ezenfelül kölcsönös diplomáciai és katonai támogatásról biztosították egymást, ha Bulgária nem fogadná el az általuk kijelölt határokat. Így Szerbia és Görögország között egy közös határ jött létre. A bolgárok kompromisszumképtelensége több tényezőkől fakadt: egyrészt a rossz helyzetértékelésből, valamint a koalíciós kormány nemzeti liberális tagjainak radikális szárnyának nyomásából. A bolgárok arra számítottak, hogy ha háborúra kerül sor, akkor csak a szerbekkel és a görögökkel kell szembenéznük. Azonban a Bulgáriával szemben kompenzációs követelésekkel jelentkező Románia csak a kedvező alkalomra várt, sőt a legyőzött Törökország is ugrásra készen állt Drinápoly (Edirne) visszafoglalására.¹⁰⁶ A második Balkán-háború kitörésének körülményeit viták övezik, de bizonyos, hogy a bolgár csapatok 1913. június 29-én megtámadták a görög és szerb vonalakat.¹⁰⁷ Miután a román

¹⁰² EMBS VICE-CONSUL GRIEG TO G. LOWTHER 25TH MAY 1913.

¹⁰³ EMBS CONSUL-GENERAL LAMB TO SIR G. LOWTHER 7TH JUNE 1913.

¹⁰⁴ EMBS ACTING CONSUL-GENERAL J. MORGAN TO MR. C. M. MARLING 25TH JULY 1913.

¹⁰⁵ HALL 2000. 100. 1913. május 14-én kötötték meg a hivatalos szövetségi szerződést, június 1-jén pedig azt katonai megállapodással egészítették ki.

¹⁰⁶ A román-bolgár viszony alakulására az első Balkán-háború idején lásd: DEMETER 2007. 197–219.

¹⁰⁷ Azóta is komoly viták tárgya, hogy kinek a felelőssége volt a bolgár támadás megindítása.

csapatok július 10-én hadat üzentek Bulgáriának, s július 12-én az oszmánok is átlépték a Londonban megállapított Enosz-Mídia vonalat, a bolgár támadás gyorsan összeomlott, és az egyre reménytelenebb helyzet visszavonulásra kényszerítette a bolgár csapatokat.

A harcok során a szembenálló haderők súlyos konfliktusokba kerültek a helyi lakossággal. Jellegét tekintve a második Balkán-háborúban a hadviselő felek célja a nemzeti határok kialakítása és rögzítése mellett a megszállt területek etnikai arculatának megváltoztatása volt. A kortárs megfigyelők és az európai közvélemény kiemelten a visszavonuló bolgár csapatok atrocitásairól értesült. A görög és a szerb kormány nem szalasztott el egyetlen alkalmat sem, az akár csupán szóbeszédeken alapuló esetek, nyilvánosságra hozatalával, amivel a bolgár ellenfelet akarták demonizálni az európai közvélemény előtt.¹⁰⁸ A Carnegie-jelentés készítői számos olyan esettel találkoztak vizsgálatuk során, amelyek utóbb alaptalannak bizonyultak. Például a *Le Temps* helyszíni tudósítója saját beszámolója szerint személyesen részt vett a serresi érsek temetésén, akit mielőtt a bolgárok meggyilkoltak volna, kegyetlenül megkínózták. Ezzel szemben a jelentés készítői azzal szembesültek, hogy „ezen kellemetlen tapasztalat nem okozott gondot neki abban, hogy ez az egyházi ember még ma is gyakorolhassa kötelességeit”.¹⁰⁹

A konzulok és tudósítók beszámolóai alapján a legsúlyosabb atrocitások Serresben, Demir-Hissarban, Nigritában és Doxatóban történtek meg.¹¹⁰ „Serres feladásakor a bolgár hadsereg megszállást rendezett a város görög negyedében” – írta Lamb konzul jelentésében. Ezek után július 11-én reggel négy hegyi üteggel löni kezdték a várost. A városból kimenekülőkre tovább szórták a lövegeket a város melletti síkságon is.¹¹¹ D. J. Cassavetti, brit tudósító a szaloniki osztrák konzul jelentése alapján rekonstruálta a történeteket: „A város háromnegyede, amely ez eddig gazdag és fejlődő volt, mára csupán halom füstölő hamu. A bolgár már július 5-én elhagyták a várost, azonban július 11-én reguláris csapatok és komitádzsik jelentek meg a város határában,

Sokan az új miniszterelnököt, Danevet tartják felelősnek, de hasonló súllyal szemlélik Ferdinánd király szerepét is. Szavov tábornok azért is megindíthatta a támadást, mert az ellentétes parancsokkal nem tudott mit kezdeni, de egyes feltevések szerint személyes szerepe is lehet a második Balkán-háború kirobbantásában. Lásd: HALL 2000. 111. és DESPOT 2012. 149–150.

¹⁰⁸ DESPOT 2012. 197.

¹⁰⁹ CARNEGIE REPORT 1914. 78. Az állítólag meggyilkolt doirani görög püspökről is hasonlókat állapítottak meg.

¹¹⁰ CASSAVETTI 1914. 341.

¹¹¹ EMBS CONSUL-GENERAL LAMB TO SIR G. LOWTHER 15TH JULY 1913.

akik megkezdték a város bombázását. [...] Az ágyúzás következtében a város legszebb épületei, köztük a követségi épületünk is leégett, továbbá számos osztrák tulajdonban lévő ingatlan.”¹¹²

A görög és bolgár sajtó jelentős szerepet játszott a két fél közötti ellentétek elmélyítésében. Az első Balkán-háború alatt a balkáni sajtó, tekintettel léve a szövetségre és kormányzati nyomásra, tartózkodott az atrocitások publikálásától, azonban miután az ellentétek egyre jobban felszínre kerültek a görög sajtó szabályos atrocitás-kampányt indított, amelyben a bolgárok által elkövetett atrocitásokat tárták fel.¹¹³ A görögök egyre jobban úgy állították be a bolgárokat, mint szörnyeket, a görög társadalom előtt dehumanizálták őket, amit mi sem jelez jobban a korszakban gyakran alkalmazott szlogen, amely megjelent újságokban, plakátokon: „*Dhen einai anthropoi!*” – azaz ők nem is emberi lények.¹¹⁴ Számos népszerű háborús plakáton ábrázolták a görögök és bolgár harcát. Az egyikben egy görög *andartes* (a görög nemzeti harcos prototípusa) pusztá kézzel leterít egy bolgár katonát és a fogával feltépi az arcát.

2. ábra. Korabeli görög ábrázolás a görög-bolgár harcról. (Carnegie Report, 1914. 96.)

¹¹² CASAVETTI 1914. 341. Érdekességképp megemlíthető, hogy Serres ágyúzásának az osztrák jelentés alapján volt egy magyar áldozata is, Bíró Albert személyében, akiről bővebb információt ez eddig nem sikerült találnom.

¹¹³ CARNEGIE REPORT 1914. 95.

¹¹⁴ Uo.

Egy másik hasonló plakáton egy csatajelenetet láthatunk, ahol a görög katona kivájja a még élő bolgár ellenfele szemét.¹¹⁵ A képi ábrázolás, pl. egy plakát vagy egy karikatúra, a nemzeti propaganda fontos közvetítő csatornája volt a társadalom széles rétegei felé, hiszen a korszakban a Balkánon az írni-olvasni tudók aránya még igen csekély volt. Ezek a társadalmi tudatban jól beágyazott szimbólum-rendszerrel ábrázolták az eljuttatni kívánt üzenetet.¹¹⁶ Ez a fajta vizuális kommunikáció nagyban hozzájárult a szembenálló társadalmak brutalizációjához, ami a háborúban elkövetett atrocitások milyenségében mutatta meg eredményét. A görögök rendszeresen szolgáltattak a nyugat-európai közvélemény számára a bolgárok által elkövetett brutális eseteket. Az egyik ilyen szerint, egy elfogott bolgár katonánál egy zacskóban nők levágott ujjait és füleit találtak.¹¹⁷ Ezek a képek azonban általánosan nem segítettek egyik vagy másik balkáni nemzet ügyét az európai fővárosokban, ellenkezőleg, egyre keserűbb képet festett a közvéleményben a balkáni helyzet.¹¹⁸ Edith Durham is egy érdekes példát szolgáltat arra, ahogyan a montenegrói katonák viselkedtek ellenségükkel szemben: *„Hamarosan látni fogod az orrokat. Nem hagyhatjuk meg sok töröknek az orrát. – mondta [a montenegrói katona]. – Ha ilyen disznóságokat tesznek, mondtam, jogosan el fogjátok veszíteni Európa szimpátiáját! A katona nagyon mérges lett és ezt mondta: Ez régi nemzeti hagyományunk, hogyan bizonyíthatná egy katona a parancsnokának a hősiességét, ha nem visz neki orrokat? Le kell vágnunk őket!”¹¹⁹*

Konklúzió

Összegzésképpen elmondható, hogy súlyos és kegyetlen atrocitások történtek az 1912–13-as Balkán-háborúk idején. A funkciójukat tekintve ezek az atrocitások egyértelműen a modern nemzeti tér megteremtéséhez járultak hozzá. A kizárólagos nemzeti ideológia keretrendszerébe nem voltak beilleszthetők a más vallási illetve etnikumú elemek. A brit beszámolókról és a jelentésekről elmondható, hogy sokszor nem világosak és pontatlanok, ám a legfontosabb, hogy nagyon egyoldalúak. Az etnikai atrocitásokat úgy interpretálják, hogy azokat csak a balkáni szövetségesek követték el, holott a visszavonuló oszmán

¹¹⁵ CARNEGIE REPORT 1914. 96–97.

¹¹⁶ TAMÁS 2013. 45.

¹¹⁷ CARNEGIE REPORT 1914. 94.

¹¹⁸ ANTIĆ 2006. 84.

¹¹⁹ DURHAM 1914. 185.

sereg is „levezzte frusztrációját a keresztény lakosságon”.¹²⁰ Az egyoldalúság okát véleményem szerint két tényezőben találhatjuk, amelyek kiegészítették és gerjesztették is (talán) egymást. Egyrésztől hozzájárult a *Balkan Committee* tevékenysége, amely révén a brit társadalmi közbeszédben a súlypontok a török elnyomásra és kegyetlenségekre, illetve az elnyomott keresztény balkáni népek körüli pátoszra esett. A bizottság a Macedón Harc idején kényelmesen elsiklott afelett, hogy a keresztény-nemzeti bandák, elsősorban egymás ellen harcoltak és nem csupán az oszmán hatóságok ellen. A Balkán-háborúk cezurát jelentenek a brit Balkán-kép alakulásában is: a balkáni népek felé az 1870-es évektől egyre erősödő szimpátia, melynek központjában Bulgária állt, megtört. Az 1912–13-as konfliktusban elkövetett etnikai atrocitások sokkolták a nyugat-európai közvéleményt. A másik tényezőt abban lelhetjük, hogy az atrocitások kérdésén felvető személyek zömében a konzervatív, de legalábbis az imperialista szemléletű személyek voltak. Gondoljuk csak Walter Guinnessre, aki a legtöbbször szentelt beszédet az etnikai atrocitásoknak a parlamentben. A szövetségesegek által elkövetett etnikailag inspirált cselekmények kitűnő alkalmat adtak a régi vágású, a törököket támogató politika (ami egyúttal a brit liberális nézetek antitézise) híveinek a visszatérésre, s a közvélemény befolyásolására. A brit kormányzat is óvakodott a birodalom muszlim alattvalóinak a provokálástól, az imperialista csoportok ennek elkerülését pedig egyenesen alapvetőnek tartották. Véleményem szerint ez a két tényező lehet a magyarázata, hogy döntően a balkáni kisállamok által elkövetett etnikai atrocitásokra összpontosult a brit közfigyelem. Mindezt figyelembe véve megállapítható, hogy a beszámolók, minden gyengeségük ellenére, jól megvilágítják a Balkán-háborúk valódi jellegét, amelynek a nacionalizmus a fő attribútuma.¹²¹

Nagy-Britannia szerepe a háborúban a konfliktuskezelés volt. A Balkán-háborúk a brit külpolitika szempontjából azt a problémát jelentette, amely egy általános európai háborúba rántotta volna egész Európát. A korábbi szakirodalom megállapítása szerint a nagyhatalmak 1912–13-ban végletesen szembekerültek egymással a hatalmi blokkok választóvonalán mentén. Habár a konfliktus során a Monarchia és Oroszország között többször is háborús feszültség húzódtott meg, a háború lokalizálása a nagyhatalmi koncert eredménye volt. Richard C. Hall a londoni *nagyhatalmi reunitiót* a bécsi kongresszusi rendszer utolsó lélegzetvételének tekinti.¹²² A nagyhatalmi együttműködés

¹²⁰ HALL 2000. 137.

¹²¹ FARRAR 2003. 257.

¹²² HALL 2000. 72.

a háborúk után is megmaradt: számos esetben kompromisszumos megoldással oldották fel ellentéteiket a rivalizáló nagyhatalmak.¹²³ Amellett, hogy Grey a nagyhatalmi koncert egységét is fenn akarta tartani, az, hogy a béketárgyalásokon számos alkalommal az oroszok ellen szavazott, magyarázható tudatos politikai lépésként is, amivel az oroszokat akarta figyelmeztetni. Továbbá kínosan vigyázott országa semlegességének megőrzésén. A konfliktus során számos alkalommal követelték tőle, hogy hozza nyilvánosságra az etnikai atrocitásokról szóló jelentéseket, amit ő kategorikusan elutasított.¹²⁴ A lépés mögött talán az húzódnak meg, hogy el akarta kerülni, hogy egy, az 1876-os hasonló közhangulat alakuljon ki, amely esetleg a brit kormányt lépéskényszerbe szorítaná. Összességében azonban Edward Greyt az európai béke megmentőjeként ünnepezték a kortársak.¹²⁵

A Balkán-háborúk volt az a pillanat, amikor Maria Todorova szavaival, „Európa megharagudott a Balkánra”.¹²⁶ Az etnikai atrocitások lerombolták azt az 1876 óta egyre erősödő széles társadalmi szimpátiát Nagy-Britanniában, amelyet az „elnyomott kisállamok” élveztek. Ekkortól datálhatóan tapadt a Balkán kifejezéshez egy erőteljesen negatív másodlagos jelentés, amivel a fél-sziget instabilitását, erőszakosságát és politikai széttöredezettségét fejezik ki.

¹²³ A Balkán-háborúk utáni nemzetközi helyzetről lásd: TAYLOR 2000. 599–609.

¹²⁴ PD-HC 28 JANUARY 1913. VOL.47. C. 1150.

¹²⁵ PD-HC 29 MAY 1913. VOL.53. C.401. és LICHNOWSKY 1918. 10–12.

¹²⁶ TODOROVA 2009. 3.

Irodalomjegyzék

FORRÁSOK

PD-HC Parliamentary Debates, House of Commons, 1912–1913

PD-HL Parliamentary Debates, House of Lords, 1912–1913

The American Journal of International Law, 1914. 1. Supplement 1.

The Singapore Free Press and Mercantile 1912–1913

The Spectator 1912–1913

The Straits Times 1912–1913

The Times 1912–1913

BD 1933

British Documents on the Origins of the War, 1898–1914. Vol.9. Eds.: Gooch, G. P. – Temperley, Harold. London, 1933.

BRAILS福德 1906

BRAILS福德, H. N.: Macedonia and its Races and their Future. London 1906.

BUXTON – BUXTON 1915

BUXTON, Noel – BUXTON, Charles: The War in the Balkans. London, 1915.

CARNEGIE REPORT 1914

Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan War. Carnegie Endowment for International Peace. Washington D. C., 1914.

The Other Balkan War – a 1913 Carnegie Endowment in Retrospect with a new introduction and reflection on the present conflict by George F. Kennan. Washington D. C., 1993. [az 1914-es eredeti reprint kiadása]

CASAVETTI 1914

CASAVETTI, D. J.: Hellas and the Balkan Wars 1912–1913. London, 1914.

DURHAM 1905

DURHAM, Edith M.: The Burden of the Balkans. London 1905.

DURHAM 1914

DURHAM, Mary.: The Struggle for Scutari. London, 1914.

EMBS 2003

Ethnic Minorities in the Balkan States 1868-1971. Vol.2. 1888–1914. Ed.: Destani, Bejtullah. London, 2003.

GUESHOFF 1915

GUESHOFF, I. E.: The Balkan League. London, 1915.

HORVÁTH 1998

HORVÁTH, Krisztián: Szultáni fermán a Bolgár Exarchátus megalapításáról, 1870. február 28. Szeged, 1998. Documenta Historica 35.

HORVÁTH 2000

HORVÁTH, Krisztián: Dokumentumok az 1911–12-es olasz-török háborúról. Szeged, 2000. Documenta Historica 49.

LICHNOWSKY 1918

PRINCE LICHNOWSKY: My Mission to London 1912–1914. Washington D. C., 1918.

NEKLUDOFF 1920

NEKLUDOFF, M.: Diplomatic Reminiscence. Before and During the World War 1911–1917. London, 1920.

PRICE 1915

PRICE, Crawford W. H.: The Balkan Cockpit. The Political and Military Story of the Balkan Wars in Macedonia. London, 1915.

SZAJCSÁN 2000

SZAJCSÁN, Éva: Načertanije. A szerb nemzeti- és külpolitika titkos dokumentuma. Szeged 2000. Documenta Historica 46.

TROTSKY 1995

TROTSKY, Leon D.: The Balkan Wars 1912–1913. The War Correspondence of Leon Trotsky. New York 1995.

SZAKIRODALOM

ANDERSON 1952

ANDERSON, Mosa: Noel Buxton. A Life. London, 1952.

ANTIĆ 2006

ANTIĆ, Čedomir: Ralph Paget. A Diplomat in Serbia. Belgrade, 2006.

A. SAJTI 1998

A. SAJTI, Enikő: A szerb nemzeti gondolkodás kezdetei. In: A modern politikai gondolkodás kezdetei. Szerk.: Kukovecz György. Szeged, 1998.

BALOGH 2011

BALOGH, Ádám: A nacionalizmus szerepe a görög külpolitikai gondolkodásban (1897–1912). Szeged, 2011.

BOSWORTH 1980

BOSWORTH, R. J. B.: Italy, the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War. London – New York, 1980.

CARMICHAEL 2002

CARMICHAEL, Cathie: Ethnic Cleansing in the Balkans. Nationalism and Destruction of Tradition. New York – London, 2002.

CLARK 2012

CLARK, Christopher: *The Sleepwalkers. How Europe went to War in 1914*. London, 2012.

CSAPLÁR-DEGOVICS 2010

CSAPLÁR-DEGOVICS, Krisztián: *Az albán nemzetté válás kezdetei. A Rilindja és az államalapítás korszaka (1878–1913)*. Budapest, 2010.

DAKIN 1955

DAKIN, Douglas: *British and American Philhellenes during the Greek War of Independence*. Thessaloniki, 1955.

DAKIN 1993

DAKIN, Douglas: *The Greek Struggle in Macedonia*. Thessaloniki, 1993.

DEMETER 2007

DEMETER, Gábor: *Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején (1912–1913)*. Budapest, 2007.

DESPOT 2012

DESPOT, Igor: *The Balkan Wars in the Eyes of the Warring Parties. Perceptions and Interpretations*. Bloomington 2012.

DESTANI – TOMAS 2011

DESTANI, B. – TOMAS, J. (eds): *Albania's Greatest Friend. Aubrey Herbert and the Making of Modern Albania. Diaries and Papers 1904–1923*. London, 2011.

DRAPAC 2010

DRAPAC, Vesna: *Constructing Yugoslavia. A Transnational History*. London, 2010.

EGEDY 1998

EGEDY, Gergely: *Nagy-Britannia története*. Budapest, 1998.

FARRAR 2003

FARRAR, L. L.: *Aggression versus Apathy: The Limits of Nationalism during the Balkan Wars 1912–1913*. In: *East European Quarterly*, 2003. 3. 257–280.

GALÁNTAI 1980

GALÁNTAI, József: *Az első világháború*. Budapest, 1980.

GINIO 2005

GINIO, Eyal: *Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912–1913). Awakening from the Ottoman Dream*. In: *War in History*, 2005. 2. 156–177.

GROGAN 1925

LADY GROGAN: *The Life of J. D. Bouchier*. London 1925.

HALL 2000

HALL, Richard C.: *The Balkan Wars 1912–1913. A Prelude to the First World War*. London, 2000.

HARRIS 1913

HARRIS, Dwight N.: The Macedonian Question and the Balkan War. In: The American Political Science Review, 1913. 3. 197–216.

HELMREICH 1938

HELMREICH, Ernst Christian: The Diplomacy of the Balkan Wars 1912–1913. Cambridge (Mass.), 1938.

HOBBSAWM 1974

HOBBSAWM, Eric: Primitív lázadók. Budapest, 1974.

HORNYÁK 2005

HORNYÁK, Árpád: A berlini kongresszus és Szerbia. In: A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában. Szerk.: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor. Budapest, 2005. 96–105.

JELAVICH 1996

JELAVICH, Barbara: A Balkán története. II. kötet. Budapest, 1996.

JELAVICH 1955

JELAVICH, Barbara: The British Traveller in the Balkans. The Abuses of Ottoman Administration in the Slavonic Provinces. In: The Slavonic and East European Review, 1955. 33. 396–413.

KARPAT 1985

KARPAT, Kemal H.: Ottoman Population 1830–1914. Demographic and Social Characteristics. h.n. [Madison], 1985.

KAPRONCZAY 1999

KAPRONCZAY, Péter: A koszovói konfliktus történelmi, politikai és kulturális háttere. In: A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Rigómezőtől Koszovóig. Szerk.: Krausz Tamás. Budapest, 1999.

KAYTCHEV 2013

KAYTCHEV, Naum: Notes on Some Current Trends in Serbian and Greek Historiography of the First Balkan War. In: Études Balkaniques, 2013. 2. 37–43.

KONSTANTINOVA 2011A

KONSTANTINOVA, Yura: Political Propaganda in Bulgaria during the Balkan Wars. In: Études Balkaniques, 2011. 2-3. 79–116.

KONSTANTINOVA 2011B

KONSTANTINOVA, Yura: Allies and Enemies. The Balkan Peoples in the Bulgarian Political Propaganda during the Balkan Wars. In: Études Balkaniques 2011. 1. 109–148.

LANGE-AKHUND 1998.

LANGE-AKHUND, Nadine: The Macedonian Question 1893-1908. From Western Sources. Boulder, 1998. East European Monographs No.CDLXXXVI.

- MALCOLM 1998.
MALCOLM, Noel: Kosovo: A Short History. London, 1998.
- MAZOWER 2004
MAZOWER, Mark: A Balkán. Budapest, 2004.
- MAZOWER 2005
MAZOWER, Mark: Salonica. The City of Ghosts. New York – London, 2005.
- MICHAIL 2013
MICHAIL, Eugene: The British and the Balkans. Forming Images of Foreign Lands 1900–1950. London, 2013.
- NIEDERHAUSER 1972
NIEDERHAUSER, Emil: Forrongó félsziget. A Balkán a XIX-XX. században. Budapest, 1972.
- PALOTÁS 1981
PALOTÁS, Emil: Az Osztrák-Magyar Monarchia balkáni politikája a berlini kongresszus után 1878–1881. Budapest, 1981.
- PARTRIDGE 2003
PARTRIDGE, Micheal: Gladstone. London, 2003.
- PERRY 1988
PERRY, Duncan M.: The Politics of Terror. The Macedonian Revolutionary Movements 1893–1903. Durham – London, 1988.
- PINSON 1996
PINSON, Michael: The Muslim of Bosnia-Herzegovina. Cambridge (Mass.), 1996.
- PRÉVÉLAKIS 2007
PRÉVÉLAKIS, George: A Balkán. Kultúra és geopolitika. Kozármisleny, 2007.
- ROBBINS 1994
ROBBINS, Keith: Politicians, Diplomacy and War in Modern British History. London, 1994.
- SHANNON 1963
SHANNON, Richard: Gladstone and the Bulgarian Agitation in 1876. New York – London, 1963.
- SHAW 1976
SHAW, Stanford J.: History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol.1.: The Empire of the Ghazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808. New York, 1976.
- STAVRIANOS 2000
STAVRIANOS, L. S.: The Balkans since 1453. London, 2000.
- TAMÁS 2013
TAMÁS, Ágnes: Torzrajzok a Balkán-háborúkról. In: Létünk, 2013. 2. 42-62.

TAYLOR 2000

TAYLOR, A. J. P.: *Harc a hatalomért 1848–1918*. Budapest, 2000.

TODOROVA 2009

TODOROVA, Maria: *Imagining the Balkans*. Oxford, 2009.

TREADWAY 1998.

TREADWAY, J. D.: *The Falcon and the Eagle. Montenegro and Austria-Hungary 1908–1914*. New York, 1998.

VICKERS 1998

VICKERS, Miranda: *Between Serb and Albanian. A History of Kosovo*. New York, 1998.

VON SIVERS 2013

VON SIVERS, Peter: Preface. The Rise of Balkan Nationalism within the Triangle of the Ottoman, Austrian, and Russian Empires, 1800–1878. In: Yavuz, Hakan M. – Blumi, Isa: *War and Nationalism. The Balkan Wars, 1912–1913, and their Sociopolitical Implications*. Salt Lake City, 2013. XXII–XXXVII.

YAVUZ 2013

YAVUZ, Hakan M.: Warfare and Nationalism. The Balkan Wars as a Catalyst for Homogenization. In: *War and Nationalism. The Balkan Wars, 1912–1913, and their Sociopolitical Implications*. Salt Lake City, 2013. 31–68.

